

Urh Vele

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

Forma v službi metode: kako brati Wittgensteinove *Filozofske raziskave*

V tem članku bom dokazoval, da so diametralno nasprotna razumevanja Wittgensteinove filozofske dejavnosti v *Filozofskih raziskavah* posledica specifične dialoške forme samega teksta. Iz te je namreč nemogoče povleči eksplicitna in nedvoumna stališča, ki bi jih lahko pripisali samemu avtorju in bi bila konsistentna s tekstom kot celoto. Toda to ni slabost teksta, ki bi jo veljalo pripisati Wittgensteinovim psihološkim lastnostim, temveč sestavni del njegove avtorske strategije. Če enkrat izhajamo iz te perspektive, potem se *Raziskave* pokažejo kot polifonično besedilo, ki prav skozi igro različnih glasov, ki govorijo z različnih perspektiv, obravnava različne filozofske probleme, pri čemer pa ne daje dokončnih odgovorov nanje. Polifonična dialoškost je tako lastna Wittgensteinovi metodi. Še več: neločljivo je povezana z Wittgensteinovim pojmovanjem – oziroma spreobračanjem – same filozofije.

Ključne besede: forma *Filozofskih raziskav*, enigmatičnost Wittgensteinovega stališča, Wittgensteinova metoda, paradoks metafilozofije, polifoničnost

Uvod

Čeprav je bilo spisanih na tisoče in tisoče akademskih člankov in knjig o Wittgensteinovih *Filozofskih raziskavah*, interpreti niti približno ne soglašajo o tem, kaj je avtorjevo stališče v njih. Še več: nesoglasja med interpreti se ne nanašajo zgolj na razumevanje tega ali onega paragrafa, tega ali onega argumenta, temveč na opredelitev Wittgensteinove filozofske dejavnosti kot take.

Medtem ko nekateri razlagalci dokazujejo, da moramo na Wittgensteinovo pozno filozofijo, kakršno najdemo v *Raziskavah*, gledati kot na povsem konvencionalno filozofijo jezika, posredovano v nenavadni obliki (Wiggins, 1997), da Wittgenstein torej, čeprav iz takšnih ali drugačnih razlogov tega ne priznava, argumentira za določeno teorijo jezika, ki jo moramo izluščiti iz njegovih tekstov, na primer teorijo pomena kot besedne rabe (Kenny, 2006); teorijo jezikovnih iger in tezo o transcendentnosti semantike (Hintikka, 1986); tezo o jeziku kot holističnem sistemu prakse v življenjski obliki (Stern, 1995); antirealizem oz. »čistokrvni je-

zikovni konvencionalizem« (Dummett, 1959); intersubjektivno teorijo pomena (Kripke, 1982); tezo o avtonomnosti in arbitrarnosti slovnice (Baker in Hacker, 2009) itd., ga drugi interpretirajo kot neteoretskega, postmetafizičnega filozofa, ki vendar zasleduje pozitivne cilje, s tem ko poskuša zakoličiti meje jezikovnega smisla, in sicer s topografijo slovnice našega jezika (Baker in Hacker, 2009). Spet tretji govorijo o Wittgensteinovem »kvietizmu«, po njihovem mnenju naj bi Wittgenstein sicer na nadvse izviren način zastavljal prava filozofska vprašanja, a nanje ni ponudil, vsaj ne eksplicitno, nobenih odgovorov, zato je na nas, da sestavimo njegovo filozofijo jezika (Wright, 2001; McDowell, 2000; Putnam, 1975); četrtri v Wittgensteinovi pozni filozofiji zaznavajo novo obliko filozofskega skepticizma (Fogelin, 1987; Kripke, 1982); peti poudarjajo Wittgensteinovo terapevtsko antifilozofsko usmeritev, zanje je pozni Wittgenstein predvsem potrpežljivi antifilozof (Stern, 2004; Pichler, 2004), ki nas želi s pomočjo stroge filozofske argumentacije, s pomočjo pojmovne terapije (Baker, 2006) odvrniti od tradicionalne filozofije; šesti, še radikalnejši, so mnenja, da je cilj njegove filozofije povsem in docela terapevtski: njegova domnevna filozofska prizadevanja so en sam velik *nonsens*, nekakšna satirična imitacija filozofske razprave, dobro zveneča lupina, ki je zavestno konstruirana tako, da deluje na prvi pogled koherentno, a se na koncu, ko na točki razkritja sprevidimo avtorjev postopek, zvijačno sesuje sama vase. Po mnenju radikalnih terapevtskih bralcev Wittgenstein tako pokaže – po principu tistega slavnega predzadnjega zenovskega gnom *Logično filozofskega traktata*: »Moji stavki ponujajo pojasnitev s tem, da jih bo tisti, ki me je razumel, na koncu spoznal za nesmiselne« (Wittgenstein, 2006: LFT 6.54)¹ – na iluzornost, absurdnost in nekoherentnost teoretske filozofije kot take (Diamond, 1991; Conant, 2007).

Nobenega dvoma ni, da so diametralno nasprotna stališča Wittgensteinovih interpretov posledica specifične forme *Raziskav*, v katerih ne najdemo klasične linearne argumentacije, ki bi iz skrbno izbranih premis izvajala enoznačne sklepe, temveč mukotrpne dialoge, ki ne privedejo do jasnih stališč, ki bi jih lahko pripisali samemu avtorju in bi bila konsistentna s tekstom kot celoto. Wittgenstein namreč v *Raziskavah* postopa tako, da postavi neko filozofsko tezo oz. trditev – neposredno, v oklepajih kot vprašanje, jo položi v usta sogovorniku itd. –, a se že takoj v naslednjem koraku distancira od nje bodisi tako, da jo začne reflektirati in nizati

¹ Wittgensteinova dela navajam po nemški izdaji njegovih zbranih del v osmih knjigah, ki je izšla pri založbi Suhrkamp, pri čemer pri *Logično filozofskem traktatu* (LFT) in *Filozofskih raziskavah* (FR) uporabljam Wittgensteinovo oštevilčenje in ne strani, na kateri se citat nahaja, razen ko navajam iz predgovora. Pri Wittgensteinovi *Zapuščini* (»Nachlass«) uporabljam standardno von Wrightovo oštevilčenje. Pri vseh ostalih delih navajam številko strani, na kateri se citat nahaja.

Kjer je le mogoče, navajam že obstoječe slovenske prevode, razen pri *Filozofskih raziskavah*, kjer so prevodi delo avtorja tega zapisa in služijo samo namenom tega članka. To ne pomeni, da nisem upošteval že obstoječih slovenskih prevodov Wittgensteinovih del – na tem mestu bi se še posebej zahvalil Borutu Cerkovniku, ki mi je posodil skripto svojega prevoda *Filozofskih raziskav* –, a sem te pogosto modificiral in preoblikoval.

možne ugovore in protiprimere zoper njo, bodisi z miselnimi eksperimenti, zamišljenimi jezikovnimi igrami, analogijami, izmišljenimi etnologijami, ki pokažejo njene meje, bodisi jo odpravi z ironičnimi aforizmi, retoričnimi vprašanji itd. Poleg tega proizvaja dialoškost na tak način, da različne dramske osebe, ki se zapletajo v razpravo in zastopajo različne, pogosto protislovne filozofske poglede, niso jasno opredeljene z interpunkcijo, njihovi glasovi so brezimni, zato je iz samega teksta pravzaprav nemogoče razbrati, koliko različnih glasov nastopa v *Raziskavah*, niti tega ne, kateri izmed teh glasov je tisti, ki podaja stališča njihovega avtorja, katere so sogovorniku položena v usta znotraj argumentacije *reductio ad absurdum* zato, da bi bila kasneje ovržena, katera misel je navržena kar tako, brez pravega razloga, katera aforistično, katera kot komentar, katera kot osnova za nadaljnji razmislek, katera je mišljena ironično itd.

V tem članku bom dokazoval, da specifična forma *Raziskav* ni slučajen odklon od konvencionalne forme filozofskih razprav, ki bi bil posledica psiholoških značilnosti njihovega avtorja, njegovih literarnih aspiracij oz. ki bi izviral v njegovi želji po ekscentričnosti ali enigmatičnosti, ampak izhaja iz neke notranje nuje filozofiranja samega, iz radikalnega povzetja vzgiba, ki je Wittgensteina pripeljal do tega, da je filozofijo utemeljil in praticiral kot opisno dejavnost pojasnjevanja jezika, ki ni ne teoretska, ne sistemska in ne empirična. Trdim torej, da je forma *Raziskav* inherentna Wittgensteinovi metodi in neločljivo povezana z Wittgensteinovim pojmovanjem – oziroma spreobračanjem – filozofije.

Forma *Filozofskih raziskav*

Če je za Wittgensteinovo zgodnje delo, *Logično filozofski traktat*, značilen avtoritativen in formulaičen ton, je glavna poteza *Raziskav* brez dvoma njihova neprenehna interogativnost:

Raziskave so napisane kot nenehna dialektična razprava, kjer pomisleki, ki jih spet in spet izreka imaginarni sogovornik, nikoli dokončno ne potihnejo. Ker niso zgrajene kot deduktivna argumentacija z enoznačnimi tezami, ki stojijo na mestu sklepov, se vedno znova vračamo – z vidika različnih posebnih primerov in mnogih zornih kotov – k isti snovi, v upanju, da se nam bodo s pomočjo celotnega postopka problemi pokazali v pravi luči. (Kripke, 1982: 76)

Ker v njih ni vsevednega glasu avtorja/pripovedovalca, ki bi eksplicitno in nedvoumno argumentiral za določene filozofske teorije, kakor je ustaljena praksa akademskih filozofskih razprav, so *Raziskave* filozofsko besedilo, ki kar kliče po osmišljenju. Dokler namreč ne razjasnimo Wittgensteinovega početja, »neposvečenim« nikakor ni jasno, kaj je sploh smisel in namen teh dialogov, *Raziskave* se kažejo – govorim iz lastne izkušnje – kot nekakšen kaotični karneval filozofije, v katerem sicer v neopredeljenih glasovih, ki v *Raziskavah* izmenjujejo svoja stali-

šča, slutimo odmeve slavnih filozofov preteklosti – vsi so tukaj: od Platona do Nietzscheja, od Fregeja do Russella do »avtorja Logično filozofske razprave«, od Descartesa do Kierkegaarda, od Huma do Kanta, od Avgušтина do Schopenhauera itd. –; slutimo jih, čutimo jih, čeprav skoraj nikoli niso omenjena njihova imena in jih torej ne moremo dokončno identificirati.² Prav tako slutimo in čutimo, da se nekje med njimi – tako rekoč med vrsticami – mora skrivati tudi sam avtor *Raziskav*, vendar ga v kakofoničnem hrupu in zmedi *Filozofskih raziskav* ne zmoremo jasno in dokončno identificirati: je to glas, ki zatrjuje, da je filozofija neteoretska dejavnost, ki ne daje nobenih rezultatov v smislu tez?; ali je morda avtorjev glas tisti, ki jezik primerja z igrami in pravi, da je pomen besede njena uporaba v jeziku, da je jezik bolj praktična veščina kot diskurzivno znanje?; ali morda oni, ki, kakor nekakšen nadležni histerični sokratski obad, tako vztrajno, tako nepopustljivo, tako rigorozno niza ugovore in protiprimere in vprašanja zoper filozofske intuicije in s tem ohranja pogovor v teku, da včasih spominja na blazneža, ko ruši vse »zanimivo, veliko in pomembno« (Wittgenstein, 2006: FR 118); in kakšno vlogo ima tisti antropolog oz. etnolog, ki si zamišlja alternativna plemena in nas s tem opozarja, kako nenavadne, neutemeljene in arbitrarne so naše kulturne prakse s stališča tujih, drugačnih kultur, a da je vendar naša »življenjska oblika« tisto, kar nam je dano, kar moramo sprejeti in o čemer, vsaj načeloma, ni smiselno dvomiti; so morda vsi glasovi Wittgensteinovi, imamo morda opravka z nekakšnim avtorjevim notranjim filozofskim dialogom, z njegovo izpovedjo?; morebiti avtorskega glasu v tekstu sploh ni, morda je Wittgenstein samo koreograf te povorke, ki izza scene vleče niti te filozofske drame?

In prav zaradi tega, ker lahko Wittgensteinu na podlagi nejasnosti samega teksta utemeljeno pripišemo različna filozofska stališča, pravzaprav ne čudi, da je – kot se je izrazil nek interpret – »toliko zasebnih različic Wittgensteina, kot je njegovih bralcev in raziskovalcev«:

Privlačnost *Filozofskih raziskav*, dejstvo, da so filozofi in teoretiki raznoraznih usmeritev v njih našli podporo lastnim stališčem, lahko razumemo samo, če uvidimo, da je knjiga napisana tako, da kar kliče po tem, da vsak v njej najde svojega Wittgensteina. Ker je knjiga napisana v obliki dialoga, v katerem je nemogoče jasno opredeliti glasove in potegniti meje med njimi, mora vsak razlagalec sam iz njih izvleči, katera stališča Wittgenstein napada in katera zagovarja. (Stern, 2004: 7)

Na podlagi tega bi lahko sklepali, da so *Raziskave* »zgolj opazke«, se pravi le skupek aforizmov, gmota razcefranih filozofskih zapiskov, ki so sicer res – morda

² Samo 21 paragrafov *Filozofskih raziskav* (od 694-ih) vsebuje reference na druge filozofe, od tega jih le 11 vsebuje referenco na besedilo: trije vsebujejo kratke navedke, ne da bi Wittgenstein omenil vir (342, 413, 436), pet (23, 46, 48, 89, 518) se jih nanaša na filozofska dela v celoti (*Traktat*, Platonov *Teajtet* in Avguštinove *Izpovedi*), samo trije paragrafi pa neposredno navajajo točno določen odlomek iz nekega dela skupaj z referenco (1, 97, 114; *Izpovedi* in *Traktat*).

prav zaradi njihove kriptičnosti – neusahljiv vir filozofskega navdiha, a nič manj in nič več kot to. Ta perspektiva se mi zdi docela napačna. *Filozofske raziskave* so po mojem mnenju premišljeno, celovito, sistematično in metodično delo, avtorska stvaritev, ki jo je potrebno racionalno rekonstruirati v skladu z intencami avtorja. To nadalje preprosto pomeni, da je dialog točno tista oblika, v kateri je želel Wittgenstein posredovati svoja filozofska raziskovanja, še več, ne samo, da je specifična forma *Raziskav* zavestna odločitev avtorja, ta forma je tudi najboljši pokazatelj avtorjevega pojmovanja filozofije in njegove metode:

Wittgensteinovo mišljenje ni aforistično, ni v kratkih, nepovezanih pasajah ali delih teksta. Wittgenstein namreč razvija neverjetno stroga premišljevanja o posameznih primerih, nekakšno fenomenologijo posamičnih primerov, ki ne bi bila možna, če bi vpraševal splošneje. Zaradi tega ne smemo oblike, v kateri predstavlja svoje misli, samo sprejeti, temveč jo moramo motriti kot tisto tekstovno obliko, ki ustreza njegovemu mišljenju. Wittgenstein ni nikakršen literarni aforistik. Zunanja, aforistična oblika njegovih tekstov ne pomeni, da posamezni deli teksta niso med seboj globlje vsebinsko povezani. (Vossenkuhl, 2003: 58)

Temu v prid govori že samo dejstvo, da imajo *Filozofske raziskave* odlikovano mesto v opusu Wittgensteinove pozne filozofije. Medtem ko so ostala dela poznega Wittgensteina, ki so po njegovi smrti izšla pod njegovim imenom, bodisi spodleteli poskusi, da bi napisal klasično filozofsko knjigo, bodisi zgolj uredniški izbor opazk, ki jih je Wittgenstein o določeni temi zapisoval v svoje dnevnike (npr. o matematiki ali filozofiji duha), so *Raziskave* izšle, čeprav jih ni izdal Wittgenstein sam za časa svojega življenja, praktično brez uredniških intervencij – Henrik von Wright, Wittgensteinov učenec in eden izmed skrbnikov Wittgensteinove filozofske zapuščine, trdi, da so *Raziskave* edino delo poznega Wittgensteina, ki je celovito zaključeno in ki ga je Wittgenstein avtoriziral za izdajo: »Sam sem mnenja, da je prvi del *Raziskav* zaključeno filozofsko delo.« Ne smemo pozabiti, da se je Wittgenstein večino izmed dvaindvajsetih let – med letom 1929, ko se je začel ponovno ukvarjati s filozofijo, in letom 1951, ko je umrl – ukvarjal s tem, da bi napisal knjigo, ki jo danes poznamo kot *Filozofske raziskave*, zato lahko že iz tega sklepamo, da so prav *Raziskave* tisto delo, v katerem najdemo srž Wittgensteinove pozne filozofije. To potrjuje tudi sam, ko takoj na začetku predgovora zatrjuje, da so *Raziskave* izbor šestnajstletnega filozofskega raziskovanja, usedlina vsega, kar je v tem času počel, album, v katerem je ovekovečil svoje filozofsko raziskovanje in, kot pravi kasneje, »na konkretnih primerih demonstriral svojo metodo« (Wittgenstein, 2006: FR 133).

Prav tako je že na prvi pogled očitno, da so *Raziskave* edino Wittgensteinovo delo, ki je celostno dialoško. Wittgenstein je sicer praktično vse življenje v svoje dnevnik obsesivno zapisoval filozofske opazke – lahko rečemo, da je forma opazk značilna forma Wittgensteinovega filozofiranja –, ki imajo že same po sebi

običajno – s pomočjo interpunkcije – dialoško strukturo – Wittgenstein običajno postopa tako, da zapiše neko trditev (filozofsko tezo, filozofsko vprašanje, filozofski izziv), nato pa zoper njo niza ugovore, protiprimerne, pomisleke, ironične komentarje, aforizme, miselne eksperimente, analogije ...; nato sledi nova trditev, in spet ugovori itd. – vendar *Raziskave* niso samo amalgam opazk z notranjo dialoško strukturo, temveč iz takšnih opazk skrbno sestavljena in strukturirana celota, vsak fragment, vsak glas v njih ima točno odmerjeno mesto znotraj celostne naracije knjige.

Morda te trditve najboljše osvetljuje primerjava z *Rjavo knjigo* (1934). Mnogi razlagalci trdijo, da so *Raziskave* pravzaprav le nadaljevanje *Rjave knjige* v drugačni obliki, vsebina obeh del pa da se ne razlikuje bistveno. Res je sicer, da lahko opazujemo precejšnjo podobnost med obema deloma na ravni same vsebine, a razlika v formi in metodi med obema deloma vpliva tudi na dojetje vsebine: *Rjava knjiga* napreduje sistematično, linearno, korak za korakom, po uniformni metodi, od ene jezikovne igre do druge, od enostavnih jezikovnih iger do kompleksnejših – morda lahko v *Rjavi knjigi* najjasneje vidimo tako imenovano metodo jezikovnih iger –, in ponuja s tem univerzalni metodološki postopek za razreševanje filozofskih problemov, medtem ko raziskovanje v *Raziskavah* poteka vseprek, z različnimi sredstvi, po drobcih, od ene teme do druge, nato do tretje, in spet nazaj do prve, od enega predmeta do drugega itd. Wittgenstein torej v *Raziskavah* ne cilja na zaključeno, hierarhično urejeno celoto kot v *Rjavi knjigi* – ali *Traktatu* –, na absolutno perspektivo, ampak svoje raziskovanje delinealizira in fragmentira z ozirom na konkretne filozofske probleme, in sicer na način, da vendarle nastane sistematično in celotno delo z dobro premišljeno naracijo, ki ponuja več različnih perspektiv na določene probleme. S tem po mojem mnenju nastane povsem novo in drugačno filozofsko delo od vseh prejšnjih Wittgensteinovih filozofskih poskusov, delo, v katerem je najboljše razvidna metoda Wittgensteinove filozofije.

Paradoks Wittgensteinove (meta)filozofije

Po ustaljenem razumevanju, ki izhaja prvenstveno iz Cavellove interpretacije, dialoškost *Raziskav* razumemo kot pogovor med »traktarnim«¹ sogovornikom oziroma učencem/pacientom, ki predlaga različne filozofske teze (»glas skušnjave«, kot ga je poimenoval Cavell (1962)), še zlasti reprezentacijske teorije jezika, kot je na primer avguštinska teorija jezika, kartezijske poglede na jezik občutkov itd., in »posttraktarnim«² filozofskim terapevtom, ki vodi celotno igro tako, da spodbija trditve sogovornika in s tem – posredno – argumentira za svoje alternativno postmetafizično, neteoretsko, nefundamentalistično, pragmatično-praktično pojmovanje jezika (Cavell: »glas korekcije«³). Glas terapevta identificiramo kot Wittgensteinov avtorski glas, medtem ko naj bi učenčev glas utelešal metafizično filozofsko izročilo, katerega glavni predstavnik je prav zgodnji Wittgenstein, avtor *Logično filozofskega traktata*. Po tem pojmovanju je dialog predvsem didak-

tično sredstvo, ki nas po posredni poti pripelje do pravilnega postmetafizičnega filozofskega razumevanja nekega pojava.

Toda takšno razumevanje *Filozofskih raziskav* je nadvse problematično, kajti če natančneje pogledamo vanje, vidimo, da je domnevni Wittgensteinov glas v protislovju s samim sabo. Po eni strani vehementno zatrjuje:

»Filozofski problemi nastanejo, ko jezik praznuje« (Wittgenstein, 2006: FR 38).

»In nikakršne teorije ne smemo postaviti. /.../ Izginiti morajo vse razlage, nadomestiti jih mora le opis.« (FR 109)

»Rezultati filozofije so odkritje nekega čistega nesmisla in bušk, ki jih je razum staknil pri zaletavanju v meje našega jezika.« (FR 119)

»Filozofija pač vse samo postavi pred nas, ničesar ne razlaga in ne izpeljuje. – Ker imamo vse kot na dlani, tudi ni kaj razlagati. Kajti tisto, kar je nemara skrito, nas ne zanima.« (FR 126)

»Zmešnjave, s katerimi se ukvarjamo, nastanejo takrat, ko je jezik tako rekoč v prostem teku, in ne, ko deluje.« (FR 132)

»Ne obstaja ena metoda filozofije, pač pa obstajajo metode, tako rekoč različne terapije.« (FR 133)

»Filozof obravnava vprašanje; kakor bolezen.« (FR 255)

»V filozofiji ne delamo nobenih zaključkov. /.../ Ugotavljamo le tisto, s čimer se vsi strinjajo.« (FR 599)

Po drugi strani pa izreka trditve – z glasom, ki zagotovo ni sogovornikov, saj so te trditve znotraj teksta postavljene tako, da mu oponirajo –, ki zvenijo kot filozofske teze oziroma sklepi:

»Pomen besede je njena raba v jeziku.« (Prav tam: FR 43)

»Razumeti stavek pomeni razumeti jezik. Razumeti jezik pomeni obvladati neko veččino.« (FR 199)

»Zato je 'sledenje pravilu' praksa.« (FR 202)

»Pravilno in napačno je, kar rečejo ljudje; in v jeziku so ljudje soglasni. To ni soglasje mnenj, temveč življenjske oblike.« (FR 242)

»Bistvo je izrečeno v slovnici.« (FR 371)

Več kot očitno je, da sta ta glasova, ki naj bi bila oba Wittgensteinova, eklatantno protislovna in da drug drugega izključujeta – če ima prav eden, ne more imeti prav drugi, in seveda obratno. Na eni strani imamo torej Wittgensteinovo »metafilozofijo«, ki prepoveduje vsakršno postavljanje filozofskih tez; na drugi strani pa

njegovo dejansko filozofsko prakso, za katero se zdi, da je v nasprotju z metafilozofijo, saj v njej Wittgenstein prav gotovo postavlja določene filozofske teze. Če vzamemo zares prvi izmed obeh glasov in sledimo Wittgensteinovi metafilozofiji, potem moramo zaključiti, da *Raziskave* ne ponujajo nikakršnih tez ali teorij, temveč so v prvi vrsti terapevtske, z metodo gramatičnega opisovanja delovanja jezika – »naša raziskava je zato gramatična« (Wittgenstein, 2006: FR 90) – nas želijo odvrniti od filozofije kot iskanja teorij. Neizbežen je sklep, da je »le terapevtsko branje pravično do samega teksta *Raziskav*, kakor tudi do Wittgensteina kot filozofa« (Hutchinson, 2007: 710). Toda v tem primeru moramo pojasniti, zakaj nastaja vtis, da Wittgenstein vendarle ne počne samo tega, kar razglasha, pojasniti moramo, zakaj se zdi, da vendarle postavlja določene filozofske teze. Če pa se po drugi strani odločimo za Wittgensteinovo prakso in jo razumemo tako, da Wittgenstein z njo postavlja določene teze, potem se ne moremo izogniti sklepu, da je »Wittgensteinova filozofija teoretska, ne pa terapevtska« (Hintikka, 1986: 11). In potem smo primorani pojasniti, zakaj se »v njegovi filozofiji dogaja več kot dopušča njegova metafilozofija« (Kenny, 2006: xx), zakaj Wittgenstein trdi, da počne nekaj, česar v bistvu ne počne (se spreneveda? nas zavaja? zavaja sebe?). Znašli smo se torej pred naslednjim paradoksom: če je Wittgenstein filozof, ki argumentira filozofske teze, to nasprotuje njegovi metafilozofiji; če je po drugi strani terapevt, ki želi preko drame, ki jo spremljamo v *Raziskavah*, razrešiti filozofske probleme s tem, da pokaže, da je vsako iskanje filozofskih teorij obsojeno na propad, je to v nasprotju s tem, kar se zdi, da dejansko počne.

Mislim, da smo se s tem dotaknili osrednjega paradoksa Wittgensteinove (pozne) filozofije, in sicer nasprotja med tem, kar Wittgenstein pravi, da počne, in tem, kar se zdi, da počne. Obe alternativni sta tekstovno podprti, zato se zdi, da je ta paradoks nerazrešljiv. Anthony Kenny, eden najeminentnejših razlagalcev Wittgensteinove filozofije, je zato resignirano sklenil:

Čeprav sem se po svojih najboljših močeh trudil, da bi mi uspelo, mislim, da na koncu ni mogoče pomiriti Wittgensteinovega pojmovanja filozofije s celoto njegovih filozofskih dejavnosti v *Raziskavah*. Drugi bodo morda v tem uspešnejši. Tisti pa, ki mislimo, da do pomiritve ne more priti, smo na koncu prisiljeni, da se odločimo, ali bomo sprejeli njegovo teorijo, ali pa bomo sledili njegovi praksi. /.../ Sam se težko odločim med tema alternativama; včasih me privlači ena, včasih druga možnost. (Kenny, 2006: xix)

Kenny še dodaja, da je ta tenzija najverjetneje nerazrešljiva, ker je ni razrešil niti Wittgenstein sam.

Polifoničnost *Filozofskih raziskav*

S to opazko se je Kenny dotaknil bistva problema interpretacije Wittgensteinove filozofije, namignil je namreč, da je bil sam Wittgenstein razpet med filozofskimi in antifilozofskimi impulzi, da je on sam vseskozi nihal med »metafiziko in kritiko jezika«, da je želel po eni strani enkrat za vselej prekiniti s filozofijo, a si vendar ni mogel kaj, da se ne bi znova in znova, iz dneva v dan, vračal k filozofiji. Nasprotujoče si razlage Wittgensteinove filozofije potemtakem niso posledica nezmožnosti interpretov, da bi sprevideli Wittgensteinov postopek, ampak je dvojnost vpisana v to filozofijo samo: že vse od začetka svoje filozofske poti se je Wittgenstein po eni strani zapletal v resno in strogo filozofsko argumentacijo, s katero je želel rešiti filozofske probleme, po drugi strani pa istočasno v diagnostiko izvorov filozofskih problemov, s katero je želel pokazati, da so filozofska vprašanja nesmiselna, ker temelji njihovo zastavljanje »na nerazumevanju logike našega jezika« (Wittgenstein, 2006: LFT 23). Wittgenstein se je torej tako rekoč potapljal v filozofske probleme in argumentiral za določena stališča, vendar je istočasno tudi sejal kal destrukcije in dvoma z nenehnim nizanem pomislekov, protiprimerov, miselnih eksperimentov, nenavadnih analogij, ironičnih komentarjev itd. Tudi *Raziskave* so na ta način dvoumne oz. večumne, tudi v njih spremljamo boj med filozofskimi in antifilozofskimi težnjami, zato jih lahko beremo tako kot resno filozofsko razpravo, ki argumentira določene teze, kakor tudi kot delo, ki »razrešuje filozofijo kot postavljanje tez in teorij z mnogimi terapijami, ki so usmerjene v konkretne probleme« (Pichler, 2004: 123).

Prvi korak k temu, da se nehamo zapletati v nesmiselne interpretacijske spopade in *Raziskave* uzremo v pravi luči, je ta, da se znebimo ustaljene predstave, po kateri so *Raziskave* pogovor med dvema osebama, med filozofskim terapevtom – lahko bi rekli: »subjekt, za katerega se predpostavlja, da ve« –, ki nas poskuša s svojo sokratsko metodo prevpraševanja filozofskih mnenj učenca/pacienta – ki v tej igri igra bolj ali manj samo vlogo z metafiziko zaslepljenega slehernika, ki ga je treba ozdraviti, torej »vlogo marionete oziroma grešnega kozla« (Stern) – pripeljati do tega, da uvidimo svojo nevednost, se znebimo napačnih metafizičnih pojmovanj in sprejmemo njegova nemetafizična pojmovanja, ki nam jih iz taktičnih razlogov ne želi posredovati neposredno, ampak šele skozi tovrstno terapijo. Po mojem mnenju v *Raziskavah* najdemo več glasov, ne samo dva.

Stern temu pritrjuje:

Namesto da argumente, predstavljene v knjigi, vidimo kot izmenjavo med Wittgensteinom in njegovim sogovornikom, predlagam, da jih vidimo kot izmenjavo med mnogimi glasovi, pri čemer nobenega od njih ne moremo neproblematično pripisati avtorju knjige. /.../

Poleg teh nasprotujočih si glasov, ki igrajo različne vloge na različnih mestih v knjigi, namreč najdemo še tretji glas. Ta glas, ki ga ni mogoče vedno

razlikovati od glasu pripovedovalca, ponuja ironične komentarje dialogov, komentarje, ki so deloma sestavljeni iz ugovorov predpostavkam, ki jih sogovornika sprejemata kot samoumevne, deloma pa iz truizmov o jeziku in vsakdanjem življenju, ki sta jih sogovornika spregledala. Večina bralcev obravnava oba glasova kot izraz Wittgensteinovih stališč, zaradi česar ne morejo uskladiti pronicljivih in provokativnih tez, ki jih zagovarja pripovedovalec, in komentatorjevega zavračanja vsakršnih filozofskih tez. /.../

Trdim, da Wittgenstein ni ponudil nikakršnih rešitev filozofskih problemov, ki jih obravnava v *Raziskavah*, temveč poskuša raz-rešiti te problem s pomočjo dialoga med nasprotujočimi si glasovi. (Stern, 2004: 22–23)

Čeprav se načeloma strinjam s Sternom, nas ta razmislek ne sme zavesti, ta delitev je samo način govora, kajti v končni fazi je samo navidezna, provizorična, tako rekoč od zunaj vsiljena tekstu, da ga lažje osmislimo. Tudi Cavell, ki je avtor tega klasičnega razumevanja, je opozoril, da sta oba glasova Wittgensteinova: »Ker sta oba glasova Wittgensteinova, ni noben (izključno) njegov, obstaja namreč onkraj teh glasov, prej in potem, ki ga v Wittgensteinovem delu zasedajo prilike, paradoksi, fantazije, aforizmi itd.« (Cavell, 1996: 374)

Zato nikakor ne želim reči, da je treba strogo ločevati med Wittgensteinom pripovedovalcem in Wittgensteinom komentatorjem oz. avtorjem, to v bistvu niti ni mogoče, tudi Stern ugotavlja, da glasova pogosto »ni mogoče jasno ločiti«. Prav tako ne želim reči, da je bil Wittgenstein razdvojena osebnost, danes resen filozof, ki postavlja teorije, jutri ironični antifilozof, ki želi prekiniti s filozofijo. Moja panta je obratna: v *Raziskavah* ne vlada le dvoglasje, ampak večglasje, v katerem ima vsak glas svojo težo, svoja stališča in točno določeno vlogo znotraj *Raziskav*. *Raziskave* so torej polifonične (Pichler, 2004; Stern, 2004), zato se v primeru, če se odločimo, da je eden izmed glasov v *Raziskavah* tisti, ki predstavlja Wittgensteinova izdelana filozofska stališča in njegove dokončne odgovore na bistvena filozofska vprašanja, slej ko prej najdemo v protislovju z ostalimi glasovi; če vse stavimo samo na en glas, pa najsibo ta filozofski, skeptični, ironični ali antifilozofski, mu lahko vedno oponiramo z navedki iz teksta, zato je potem neizbežen sklep, da so *Raziskave* nekonsistentno in nekoherentno delo.

In zato sem prepričan, da moramo nehati znotraj *Raziskav* – če jih želimo razumeti tako, kakor si je to zamislil njihov avtor – obsesivno iskati eden in edini Wittgensteinov avtorski filozofski glas. Uvideti moramo, da je Wittgenstein avtor tega kontinuiranega in odprtega večglasnega razgovora, ki ga spremljamo v *Raziskavah*, in da je bistvo *Raziskav* – in s tem Wittgensteinove metode – prav v tej medsebojni igri različnih glasov, ki govorijo z različnih perspektiv, nobeden izmed njih pa nima zadnje in dokončne besede.

Dialoška forma tako ni didaktično sredstvo, ki nas poskuša z igro različnih, nasprotujočih si glasov pripeljati do nekega višjega stališča – sinteze –, dialog se ne razreši v monolog, kjer eden izmed glasov prevzame glavno besedo in utiša vse

ostale, ampak je bistveno dialoga to, da nek filozofski problem s pomočjo različnih glasov osvetlimo z vseh strani, nobeden izmed glasov pa na koncu ne zmaga – dialog ostaja nerazrešen. Šele ko enkrat prevzamemo to perspektivo, se nam po mojem mnenju pokaže Wittgensteinov filozofski zastavek v vsej svoji izvirnosti in radikalnosti.

Sklep

Morda nam lahko pri preseganju te dileme pomaga primerjava s Kierkegaardom. Kierkegaard je, kot je znano, večino svoji del podpisoval s psevdonimi (včasih celo v isti knjigi najdemo več različnih psevdonimnih avtorjev, kot na primer v *Ali-ali*), vendar tega po lastnem pričevanju ni počel, ker bi se bal cenzure in bi zato skrival svojo identiteto, ampak je preprosto – iz razlogov, v katere se na tem mestu ne bomo spuščali – ustvarjal različne filozofske avtorje, ki so pisali vsak s svojega stališča in imeli vsak svoje življenje in ki jih je Kierkegaard zapletal v medsebojne dialoge in polemike. A kljub njegovim jasnim opozorilom, da so »avtorji pesniška stvaritev« (Kierkegaard, 2009: 528), so interpreti Kierkegaardove filozofije obsesivno iskali tistega psevdonimnega avtorja, ki naj bi bil najbližje Kierkegaardovim lastnim pogledom, torej nekakšne njegov alterego, skrit za psevdonimom. Sam Kierkegaard je – v postskriptu, ki je podpisan z njegovim imenom – takole razložil svojo rabo psevdonimov:

Moja psevdonimnost oziroma večimenskost ni naključno temeljila na moji osebi, temveč bistveno v produkciji sami. /.../ To pomeni, da sem sam neosebno ali osebno v tretjeosebni vlogi prišepetovalca, ki je pesniško proizvedel avtorje, katerih predgovori so njihov lasten proizvod, kakor tudi njihova imena. V knjigah, ki so podpisane s psevdonimi, torej ni niti ena sama beseda moja. O teh avtorjih nimam nobenega mnenja, razen kot zunanji opazovalec, ničesar ne vem o tem, kaj so želeli povedati, razen kot bralec, z njimi tudi nimam nobene osebne vezi. /.../ Moja vloga je zgolj ta, da sem hkrati tajnik in, precej ironično, dialektično podvojeni avtor avtorja oz. avtorjev. (Kierkegaard, 2009: 527–529)

Čeprav je jasno, da Kierkegaard pretirava, se mi zdi ta razlaga plodna tudi za razumevanje *Filozofskih raziskav*. Po mojem mnenju ne smemo na *Raziskave* gledati kot na delo, v katerem nam želi avtor skozi enega izmed glasov posredovati mnenja in stališča, kaj šele že izdelan in dokončni filozofski sistem, temveč moramo nanje gledati kot na celostno delo, katerega bistvo je prav večglasje in v katerem argumentativne in terapevtske prvine niso strogo ločene, ampak so povezane in komplementarne. Wittgenstein potemtakem ni eden izmed likov v *Raziskavah*, ampak je snovalec besedila, ki tako rekoč pred našimi očmi uprizori filozofsko raziskovanje v obliki večglasnega razgovora, katerega cilj je, da se filozofski problemi ne samo rešijo, ampak, kot neštetočrat poudarja, razrešijo in razpustijo.

Če moje razmišljanje drži, potem je Wittgenstein predvsem filozofski terapevt, ki nas poskuša ozdraviti filozofskih problemov tako, da uprizori razpravo o določenem problemu in ga s tem, ko neprenehoma kroži okrog njega z različnih perspektiv, osvetli z vseh strani, ne ponudi pa nobenega dokončnega odgovora nanj – kakor hitro mislimo, da smo se v *Raziskavah* končno dokopali do neke filozofske pozicije, se že v naslednjem momentu ta izkaže za nezadostno, zoper njo se začnejo nizati ugovori in pomisleki.

Delo Wittgensteinovega gramatičnega filozofskega raziskovanja, ki smo mu priča preko drame *Filozofskih raziskav*, je tako dvojno, a sopovezano: po eni strani spremljamo rigorozno raziskovanje jezikovnih blodnjakov, s katerim Wittgenstein demonstrira različne postopke in tehnike za razčlenjevanje našega jezika. To siziofsko početje, ki sicer res, kakor vseskozi poudarja Wittgenstein, v prvi vrsti zasleduje terapevtske cilje, vodi do presenetljivih in kritičnih opažanj o delovanju našega jezika, kakor tudi do uvidov o tem, kako se v različnih kontekstih uporabljajo različni filozofski pojmi – na dan pridejo pravila njihove rabe. Lahko bi rekli, da je to »leitmotiv« Wittgensteinove pozne filozofije: ni nečesa takega kot pomena besede na sebi, besede in pojmi so razumljivi samo v njihovi rabi znotraj točno določenega konteksta, ki ni samo strogo jezikoven, ampak je vseživljenjski (kar je konec koncev poanta koncepta jezikovnih iger).

Po drugi strani je sestavni del Wittgensteinovega raziskovanja diagnostika, ki išče izvore in vzroke filozofskih problemov – v *Raziskavah* spremljamo samo genezo določenega filozofskega problema. Cilj večglasnega dialoga v *Raziskavah* torej ni zgolj neposredno terapevtski, ampak tudi diagnostičen: Wittgenstein dobesedno uprizarja razmišljanje, ki privede do nerešljivih filozofskih vprašanj, v katere se po naravi stvari zapleta naš um pri filozofiranju. In v tem smislu so *Raziskave* dobesedno in v prenesenem pomenu dramske; ne samo, da spremljamo filozofsko raziskovanje v značilni dramski obliki dialoga, ampak spremljamo dramatizacijo samega filozofskega mišljenja, ki ga Wittgenstein oživi tako, da predstavi miselne tokove, ki nas zapeljejo v filozofske težave, tako karakteristično, da se bralec prepozna v njih in prizna: »Ja, točno tako sem to misli.« (Wittgenstein, 2000a: 164) Wittgenstein torej v *Raziskavah* dobesedno uprizori filozofski problem in njegovo genezo, pri čemer je njegov uspeh toliko večji, »kolikor bolj je žebelj zadet na glavico« (Wittgenstein, 2006: LFT 23), kolikor bolj torej v Wittgensteinovih dramskih osebah prepoznamo skušnjave našega lastnega mišljenja.

Ne smemo namreč pozabiti na Kierkegaardovo opozorilo: človeka, ki je žrtev neke iluzije, ne moremo ozdraviti tako, da ga neposredno soočimo z njegovo zmoto, neposredni napad ga bo najverjetneje le še okrepil v njegovi iluziji. Približati se mu moramo neočitno, tako rekoč s hrbta, zvabiti ga moramo v našo igro in mu tako pomoliti ogledalo, v odsevu katerega bo navsezadnje le spoznal samega sebe in uvidel svojo zmoto: »Jaz naj bi bil le zrcalo, v katerem bo moj bralec videl lastno mišljenje z vsemi njegovimi deformacijami in s pomočjo katerega ga bo

lahko spravil v red.« (Wittgenstein, 2005: 78) Šele ko enkrat spoznamo, zakaj smo se zapletli v filozofske probleme in kaj nas je zavedlo k takšnemu mišljenju, lahko končno najdemo »pot iz muholovca« (Wittgenstein, 2006: FR 309), se izkoplremo iz primeža določenega filozofskega problema in ga za vedno pustimo za sabo. Zato je ena najpomembnejših značilnosti Wittgensteinove specifične filozofske dejavnosti, ki jo demonstrira v *Raziskavah*, diagnostično delo (samo)demistifikacije tako naših učenih kot spontanih teoremov: »Filozofija je pripomoček, ki je uporaben samo proti filozofom in proti filozofu v nas.« (Wittgenstein, 2000b: MS 219, 11)

In zato se mi zdi veliko bolj smiselno govoriti o Wittgensteinovi »avtorski strategiji« (Conant) kot o Wittgensteinovi argumentaciji za določene teze. S tem nika-
kor ne trdim, da v *Raziskavah* ni argumentacije, nasprotno, v *Raziskavah* je mnogo raznoraznih argumentov, predvsem tako imenovanih posrednih, ogromno je miselnih eksperimentov, analogij, različnih opažanj o jeziku ipd. Toda ločevati moramo med tem, kaj ti argumenti predstavljajo na mikro in kaj na makro ravni *Raziskav*. Če ostanemo na mikro ravni določenega miselnega toka v *Raziskavah*, potem popolnoma upravičeno na njih gledamo kot na postopke, s katerimi eden izmed glasov argumentira za določeno filozofsko tezo oziroma proti njej. Če pa gledamo na *Raziskave* kot na celostno avtorsko stvaritev, potem ti postopki niso v prvi vrsti poti do Wittgensteinovih filozofskih rezultatov ali njegovega filozofskega sistema, ampak so poteze znotraj Wittgensteinovega nenehnega rigoroznega prepraševanja in samoizpraševanja, koraki, ki sledijo Wittgensteinovi strategiji razreševanja filozofskih problemov.

Form in the Service of Method: How to Read Wittgenstein's *Philosophical Investigations*

This paper argues that contradictory interpretations of Wittgenstein's philosophical activity in the *Philosophical Investigations* are due to the specific dialogue form of the text. This makes it impossible to discern any explicit and unambiguous position that we can attribute to the author and is consistent with the text itself. However, this is not a shortcoming of the text based on its author's psychological features – on the contrary, it is essential to Wittgenstein's authorial strategy. Once such a perspective is established, the *Investigations* are revealed as a polyphonic text which examines divergent philosophical problems from multiple perspectives through the interplay of different voices, thereby not giving any definite answers to them. Furthermore, the polyphonic dialogical form is inseparably connected to Wittgenstein's conception or, better yet, conversion of philosophy itself.

Keywords: form of *Philosophical Investigations*, enigma of Wittgenstein's position, Wittgenstein's method, the paradox of metaphilosophy, polyphony

Literatura

- Baker, G. P. (2006). *Wittgenstein's Method*. Oxford: Blackwell.
- Baker, G. P. in Hacker P. M. S. (2009). *Wittgenstein: Understanding and Meaning*. Oxford: Willey-Blackwell.
- Cavell, S. (1962). »The Availability of Wittgenstein's Later Philosophy«. *Philosophical Review* 71 (1): 67–93.
- Cavell, S. (1996). »The *Investigations*' Everyday Aesthetics of Itself«. V Mulhall, S. (ur), *The Cavell Reader*, Cambridge: Blackwell, 369–389.
- Conant, J. (2007). »Mild Mono-Wittgensteinianism«. V Crary, A. (ur), *Wittgenstein and the Moral Life: Essays in Honor of Cora Diamond*, Cambridge: The MIT Press, str. 31–142.
- Diamond, C. (1991). *The Realistic Spirit: Wittgenstein, Philosophy and the Mind*. Cambridge: The MIT Press.
- Dummett, M. (1959). »Wittgenstein's Philosophy of Mathematics«. *Philosophical Review*, 68(3), str. 324–348.
- Fogelin, R. (1987). *Wittgenstein*. Druga izdaja. London: Routledge & Kegan Paul.
- Hintikka, M. B. in Hintikka, J. (1986). *Investigating Wittgenstein*. Oxford: Blackwell.
- Hutchinson, P. (2007). »What's the Point of Elucidation?«. *Metaphilosophy*, 38(5), str. 691–713.
- Kenny, A. (2006). *Wittgenstein*. Oxford: Blackwell.
- Kierkegaard, S. (2009). *Concluding Unscientific Postscript to the Philosophical Crumbs*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kripke, S. (1982). *Wittgenstein on Rules and Private Language*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- McDowell, J. (2000). »Non-Cognitivism and Rule-Following«. V Crary, A. in Read, R. (ur.), *The New Wittgenstein*, str. 38–53. London: Routledge.
- Pichler, A. (2004). *Wittgensteins 'Philosophische Untersuchungen': Vom Buch zum Album (Studien zur Österreichischen Philosophie 36)*. Amsterdam: Rodopi.
- Putnam, H. (1975). *Mind, Language, and Reality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stern, D. G. (1995). *Wittgenstein on Mind and Language*. Oxford: Oxford University Press.

- Stern, D. G. (2004). Wittgenstein's *Philosophical Investigations*: An Introduction. Cambridge, Mass.: Cambridge University Press.
- Vossenkuhl, W. (2003). *Ludwig Wittgenstein*. München: Verlag C. H. Beck.
- Wiggins, D. (1997). *Needs, Values, Truth: Essays in the Philosophy of Value*. Oxford: Oxford University Press.
- Wittgenstein, L. (1984). *Über Gewißheit. Bemerkungen über die Farben Zettel. Vermischte Bemerkungen*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Wittgenstein, L. (2000a). *Wiener Ausgabe: The Big Typescript*. Frankfurt am Main: Zweitausendeins.
- Wittgenstein, L. (2000b). *Wittgenstein's Nachlass. The Bergen Electronic Edition*. Oxford: Oxford University Press.
- Wittgenstein, L. (2005). *Kultura in vrednota*. Ljubljana: Študentska založba.
- Wittgenstein, L. (2006). *Tractatus logico-philosophicus. Tagebücher 1914-1916. Philosophische Untersuchungen*. V Wittgenstein, L., *Werkausgabe Band 1*, Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Wright, C. (2001). *Rails to Infinity*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

